

K počátkům výskytu hradů s plášťovou zdí v Čechách

TOMÁŠ DURDÍK

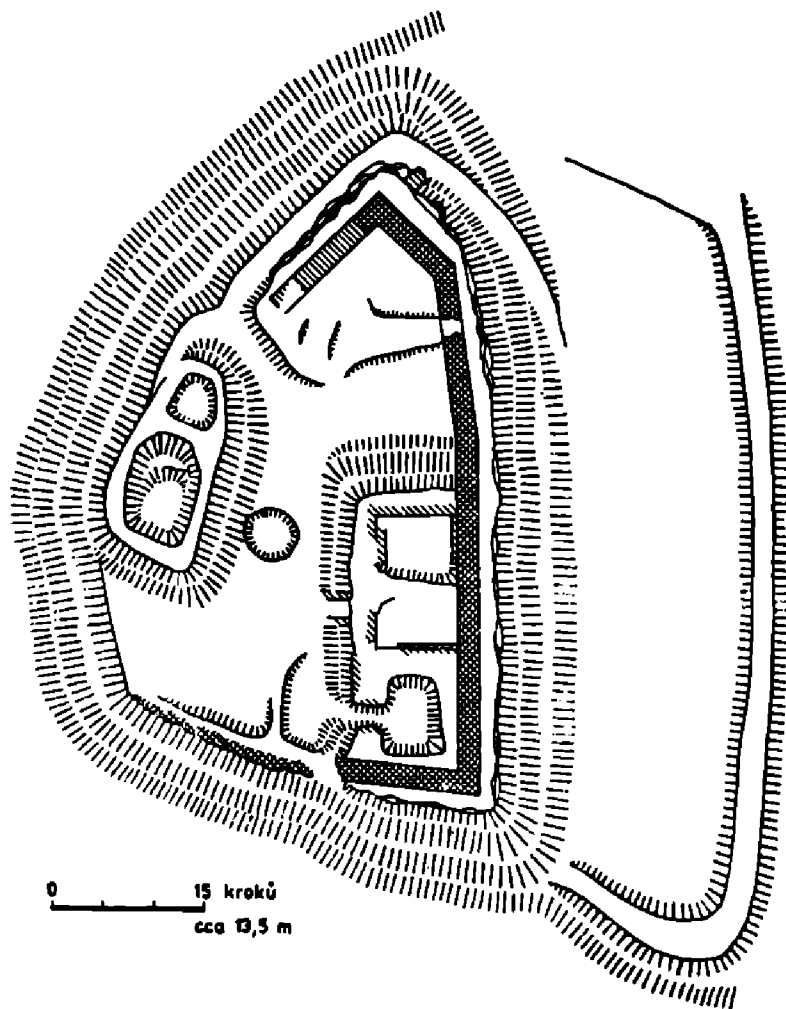
Hrad s plášťovou zdí ve své čisté podobě patří v Čechách k vzácným typům. Dosavadní literatura (Menclová, 1972) zná pouze dvě ukázky: severočeské Opárno, připomínané poprvé r. 1354 (Profous, 1951; 277) a jihočeský Pořešín, zmiňovaný k r. 1312 (ibid. 437). Druhý z obou hradů pak D. Menclová (1972, 368) klade do přímé souvislosti s moravskou hradní architekturou. Moravské hrady s plášťovou zdí spolu se slezskými (Gerquin, 1974) tvoří výraznou a početnou skupinu, jejímuž bližšímu rozboru, zhodnocení a genetickým souvislostem nebyla dosud věnována patřičná pozornost. D. Menclová ve svém nástinu typologie moravských hradů (1971) existenci tohoto typu dokonce pomíjí, v jiných dílech (1966, 1972) jej pokládá za typický produkt vývoje počátku 14. století. Tento názor byl obecně přijat; nejnovější výsledky P. Boliny (v tisku) však ukazují, že se vznikem některých hradů s plášťovou zdí je možné počítat již v průběhu 2. poloviny 13. století. Tento závěr podporuje i zjištění dvou dalších hradů tohoto typu v Čechách. U obou je rovněž nutno uvažovat vznik v průběhu 2. poloviny 13. století.

Prvním z nich je hrad Lanšperk nad Orlicí, okr. Ústí n/Orlicí. Jeho zdaleka viditelné zřícenině se dosud nedostalo velké pozornosti. Zabýval se jí prakticky pouze A. Sedláček (1931; 93—105) v rámci svého velkého zpracování českých hradů. Kromě dějin a popisu hradu, u něj též nalezneme první a dosud jediný plán. Od jeho doby se podoba zříceniny poněkud změnila díky výkopům Klubu českých turistů, které vyrabovaly jednu z palácových budov. Tento nemalý zásah byl publikován pouze formou noticky (Daníhelovský, 1944), nějaká bližší dokumentace mi není známa. V roce 1979 proběhl povrchový průzkum lokality, při němž byl rovněž pořízen terénní náčrt lokality (obr. 1).

K založení lichoběžné dispozice byla zvolena výrazná skála ukončující plochý, široký ostroh. Před vlastním jádrem zřejmě bývalo předhradí, dnes pohlcené domky obce, které od skály s hradem odděloval mohutný, široký příkop, před nímž byl ještě vyhozen val. Vlastní jádro o nepravidelném, zhruba lichoběžném půdoryse, obklopovala mohutná plášťová zeď, která se dodnes ve značné výšce zachovala na celé čelní a části bočních stran. O tom, že skutečně jde o zeď plášťovou, svědčí fakt, že ji neprolamuje ani jeden původní otvor a že všechny stavby, pokud je patrné, jsou k ní přizděny na spáru. Vnitřní líc nevykazuje ani jakékoliv pozůstatky šmorcování. V blízkosti ostrého severního nároží je zevnitř patrná spára, patrně technologická, na vnějším líci nerozlišitelná.

Jihovýchodní nároží vyplňoval trojprostorový palác. Tato stavba se stala místem výkopů v první polovině století; dnes je opětovně spustlá a silně zarostlá. Palác byl zřejmě po celé délce podsklepen. Severní místnost bývala patrně plochostropá, střední místnost si dosud zachovala valenou lomenou klenbu. Do této prostory se vcházelo dlouhou sklenutou šíjí přímo z nádvoří a portál z ní

Obr. 1. Lanšperk hrad, okr. Ústí n/Ořlící. Terénní náčrt situace hradu v srpnu 1979. Kresba autor.



vedl i do sousedního již zmíněného sklepa. Dnes jsou zde uloženy některé architektonické články, zřejmě získané při čištění objektu. Přízemí opakovalo rozvrh sklepů, a kromě části šikmé špalety, zřejmě střílnovitého okénka, dnes nevykazuje žádné detaily. V patře budova zřejmě obsahovala kapli, o čemž svědčí nález okenní kružby, učiněný při výkopech v první polovině století (Danihelovský 1944, 52).

Druhá, dvouprostorová budova stála zhruba ve středu protilehlé západní fronty hradu. Dodnes se z ní zachoval velmi výrazný terénní relikv, o němž lze předpokládat, že obsahuje v plné, nebo v téměř plné výšce zachované přízemí. Z toho lze usuzovat, že šlo nejméně o patrový objekt. Severní čelo stavby sousedilo s druhou branou, před níž zřejmě částečně vystupovalo. Mezi oběma paláci kruhovitá prohlubeň signalizuje studnu.

Přístupová cesta překračovala příkop a do hradu vcházela prvou branou, která stála v blízkosti severního nároží. O její existenci svědčí jen amorfní zlomek zdiva. Cesta pak pokračovala uličkou podél plášťové zdi až před druhou branou, kde se lomila a vstupovala na nádvoří.

Kromě popsaných staveb nejsou dnes v terénu patrné výraznější náznaky dalších objektů, které je nutno předpokládat (zvláště v prostoru severního nároží). Zřejmě je tvořily lehčí konstrukce. Důležité je, že v celé dispozici nenalézáme žádný objekt, který by bylo možno interpretovat jako věž. Vzhledem k dobré čitelnosti pozůstatků hradu je nepravděpodobný předpoklad, že by věž beze stop zanikla. Kromě toho by s největší pravděpodobností musela být zavázána do čelní hradby. Ta však, jak jsme již uvedli, se dobře zachovala a neobsahuje stopy po žádné stavbě, která by s ní souvisela. Lanšperk tedy lze rekonstru-

ovat jako dispozici s plášťovou zdí, na níž ležela hlavní tíha obrany a za níž byly zcela skryty dvě přistavěné obytné budovy.

V písemných pramenech se Lanšperk připomíná poprvé k r. 1285, kdy jej Václav II. spolu s Poličkou a Lanškrounem daroval Závašovi z Falkenštejna (Sedláček 1931; 100.) Roku 1304 (ibid.) se stal majetkem kláštera Zbraslavského a patřil tak k nečetným klášterním hradům. Po poměrně rušných dějinách zanikl až koncem 16. či na počátku 17. století.

Zatímco Lanšperk se svým hranatým obrysem se blíží Pořešínu, obrys druhého ze zjištěných hradů — stavby neznámého jména, dnes zvané Pustohrad či Buštěhrad (k. ú. Doubrava, okr. Jičín), je zřejmě oblý.

Hrad stával východně od Hořic na pravém břehu říčky Bystřice, v místě, kde hrana planiny nad řekou tvoří nevýrazný zlom. Povrchový průzkum lokality, vyvolaný snahou MNV Doubrava o terénní úpravy, proběhl v roce 1975 (nálezová zpráva AÚ ČSAV Praha, čj. 5052/76).

První a v dosavadní literatuře jediný popis lokality nalezneme v rozsáhlém díle A. Sedláčka (1933; 130—132), který též publikoval první, zrcadlově obrácený, půdorys (obr. 2). V době Sedláčkovy návštěvy bylo v areálu hradu patrně daleko více zdiva, než nyní, snad také v důsledku poměrně rozsáhlých amatérských výkopů, které prováděli E. Karažej, Fr. Pokorný a dr. Jandera. Jejich nálezy mají být dle Sedláčka (o. c.) uloženy v hořickém muzeu a má mezi nimi být i groš Václava IV.

Nejbližší okolí Pustohradu je dnes zdevastováno lámáním kamene; naštěstí se tyto práce vlastního hradu nedotkly (obr. 2). Celý areál obíhá okružní příkop, v čelní části značně zanesený a na ostatních stranách značně posunutý po svahu. Zde byl před ním vyhozen ještě val. Do čelního příkopu z areálu hradu vystupuje poměrně mohutná čtverhranná, snad mladší a patrně věžovitá, stavba. Dodnes se zachovala v podobě valovitých útvarů. Pouze ve východním z nich je patrna část jádra zdi. A. Sedláček (o. c.) v tomto prostoru ještě viděl část z lomového kamene vyzděného ostění otvoru ve vnitřní stěně.

Vlastní obvod hradu (s výjimkou popsané stavby) je nepravidelně pětiúhelný. Obvodová, z lomového kamene na maltu zbudovaná hradba je s výjimkou dvou nevelkých úseků zachována v podobě výrazného valového tělesa. Zhruba ve středu čelní fronty dispozice je v tomto valovitém útvaru patrná propadlina, zhruba proti níž míří val nasypáný od vnější hrany příkopu asi do jeho poloviny. S největší pravděpodobností jde o zbytky komunikace. Její datování však bez výzkumu není jasné. Nelze zcela vyloučit, že by mohla pocházet až z doby rozebírání zbytků hradu na stavební kámen.

Prostor vymezený okružní zdí je velmi malý; dosahuje rozměrů cca 26×18 m a jeho obvod je oproti středu o několik metrů převýšen. Ve vnitřním prostoru hradu byla v roce 1975 kromě drobných zásahů patrna dvě velká amatérská narušení. Jedním byla okopána vnitřní líc obvodové hradby při jejím západním nároží. Druhé leželo zhruba 2 m pod korunou východního valovitého útvaru. Oba výkopy porušily shodnou stratigrafickou situaci. Na masivní spáleniště s množstvím mazanice nasedá destrukční kamenitá vrstva opět s velkým množstvím hrubé mazanice.

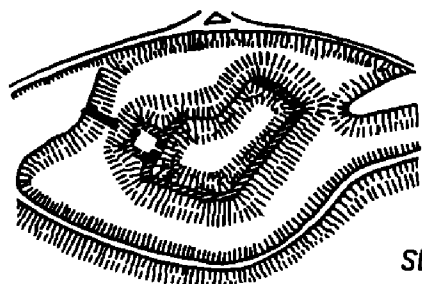
Původní vzhled hradu lze se značnou dávkou pravděpodobnosti rekonstruovat. Celou dispozici obíhá mohutná plášťová zeď, k níž byla zevně na čelní straně přisazena, snad mladší, čtverhranná stavba, u níž nelze vyloučit ani věžovitý charakter. V tomto objektu se mohla eventuelně nacházet i brána, pokud ovšem není zbytkem přístupové komunikace uvedená propadlina v čelní frontě a násep v příkopu. Vlastní zástavba hradního areálu, dle terénní situace obvodová, dle množství mazanice, pozorovatelného v narušení, byla provedena formou lehkých konstrukcí, nejspíše roubených či hrázděných. V celkové si-

luetě objektu se patrně vůbec neuplatňovala a postrádala tak obranný charakter. Mezi českými dispozicemi s plášťovou hradbou se jedná o nejmenší a nejúspornější zjištěný případ.

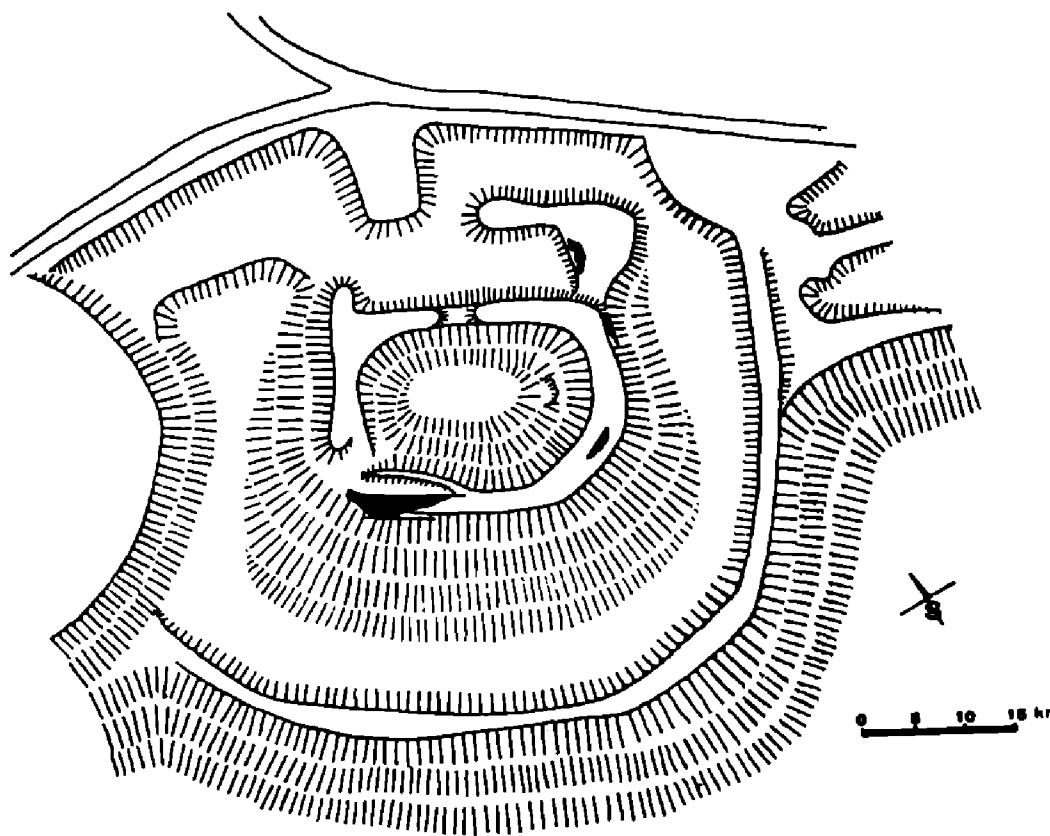
O hradu, u nějž neznáme ani původní jméno, historické zprávy mlčí. A. Sedláček (1933; 130—132) se domnívá, že se jedná o hrad Březovice. Vycházel při tom z názvu říčky, blízké stejnojmenné vsi, i obce Lhoty Březovské. A. Profous (1947; 169) však popírá, že by pro říčku či její část byl doložen název Březovice. Sedláčkova hypotéza o existenci hradu Březovice se opírá pouze o predikát Tasa z Březovice, připomínaného k roku 1318 (Sedláček, o. c.). Je jasné, že z pouhého predikátu nelze usuzovat na typ a podobu sídla, které se mohlo v uvedené lokalitě nacházet. Z tohoto důvodu je nutné k Sedláčkově hypotéze zaujmout značně rezervovaný postoj. Za této situace lze k datování celého hradu využít pouze archeologického materiálu.

Z profilu východního velkého narušení se podařilo získat soubor nálezů, tvořený 118 keramickými fragmenty, zlomkem železného klíče a kroužkem ze sklovité hmoty.

Z keramických tvarů zcela převládá hrnec, zastoupená je i poklice nebo

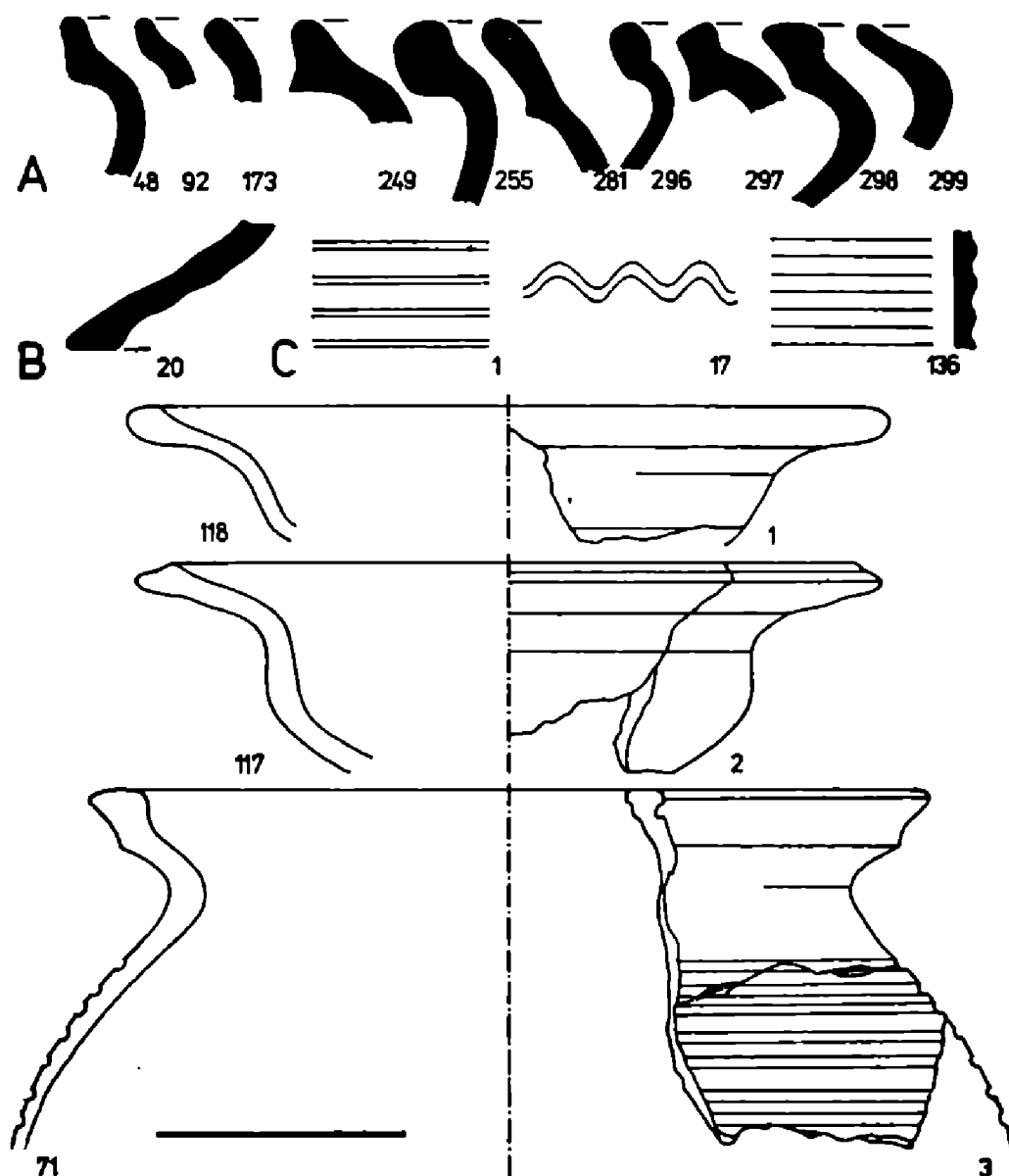


SEDLÁČEK V, 132



TERÉNNÍ NÁČRT 27. 3. 1975

Obr. 2. Pustohrad hrad, k. ú. Doubrava, okr. Jičín. Situace hradu podle A. Sedláčka a terénní náčrt z roku 1975 (15 kroků = cca 13,5 m). Kresba autor.



Obr. 3. Pustohrad hrad, k. ú. Doubrava, okr. Jičín. Nálezy z roku 1975. Typy okrajů hrnců (A), poklic či misek (B) a dekoru (C) hrnců. Číslo odpovídá číslům jednotného typáře užívaného autorem k deskripci středověké keramiky. Ve spodní části obrázku zlomky poklic či zvoncovitých misek a část hrnce. Číslo vlevo odpovídá číslu pořadovému nálezu v zprávu v AU ČSAV Praha. Kresba J. Durdíkova.

zvoncovitá miska, kterou však reprezentují pouze 3 střepy. Okraje hrnců (obr. 3-A) přísluší 10 typům. Typ 298 zastupují 3 zlomky, ostatní po jednom kuse. Zdobené střepy (obr. 3c) se podařilo získat ve větším množství, sice 48 jedinců. Většina (37 ks) přísluší dekoru 1, sedm zlomků dekoru 136 a konečně 4 střepy zastupují typ 17. U pěti zlomků dna je možno pozorovat stopy podsýpky a obvodové lišty. Prakticky celá produkce byla obtáčena (u části souboru není technologie makroskopicky rozlišitelná) a makroskopicky ostřena, beze zbytku oxydačně vypálena.

Ve zbarvení převládají tmavě hnědé až šedé tóny, vyskytuje se i béžová a červenavé odstíny. Tři okrajové zlomky shodných technologických vlastností (obr. 3-B, 1, 2) zastupují buď poklice nebo kónické misky. Bližší rozlišení pro fragmentárnost materiálu není možné, pouze fragment č. poř. 117 přísluší spíše misce.

V roce 1978 na lokalitě z dalších narušení získali J. Frolík a J. Kalferst malý soubor obdobných vlastností, v němž se však vyskytla i bíle malovaná keramika.

Při datování nalezeného souboru narážíme kromě jeho nevelkého rozsahu i na více než fragmentární vědomosti o vývoji středověké keramiky na Hořicku. Složením, rejstříkem okrajů i dekoru, jakož i technologií se hlásí do dlouhého časového úseku, počínajícího koncem 13. století a probíhajícího nejméně po celou prvou polovinu následujícího věku. Poměrně malé zastoupení okruží a vývalkové šroubovice (dekor 136) by mohlo přispívat spíše k starší dataci. Údajný nález pražského groše Václava IV. by si vyžádal revizi, o jejíž možnosti lze pochybovat.

Na základě uvedeného časového zařazení zánikového horizontu hradu, je možné předpokládat jeho vznik koncem 13. století nebo nejpozději na samém počátku století následujícího. Definitivní řešení chronologických otázek by mohl přinést až archeologický výzkum, který by na této nevelké a neustále poškozené lokalitě přinesl zřejmě záhy důležité výsledky.

Fakt, že se podařilo zjistit dva další zástupce typu hradu s plášťovou zdí, nemění nic na tom, že jde o hradní dispozici v Čechách vzácnou. I když lze předpokládat eventuelní rozlišení dalších ukázek, bude úkolem příštího bádání nalézt genetické souvislosti tohoto zajímavého typu. Lanšperk i Pustohrad leží oba ve východních Čechách. V dosavadní literatuře již naznačená vazba na hradní architekturu moravskou je značně pravděpodobná a české výsledky s ní prozatím nejsou v rozporu. Morava však může skrývat nejedno překvapení, neboť naše vědomosti o tamních hradech nedosahují dosud ani úrovně základního informativního přehledu. Za nezanedbatelný přínos je však již nyní třeba považovat posunutí počátku výskytu hradů s plášťovou zdí do 13. století jak na Moravě (Bolina, v tisku), tak nyní i v Čechách.

Literatura

- Bolina P., v tisku: Hrad Templštejn, k. ú. Jamolice, okr. Znojmo, a jeho přínos pro chronologii hradů s plášťovou zdí na Moravě. *Archaeologica historica* 5.
- Danihelovský E., 1944: Hrad Lanšperk: *Časopis turistů* LVI, 151—152.
- Gerquin B., 1974: *Zamki vo Polsce*. Warszawa.
- Menclová D., 1966: *Děvičky*. Brno.
- Menclová D., 1971: Beitrag zur Typologie der Mährischen Burgen. *Sborník prací fil. fak. brněnské university, Řada uměnovědná*, 14—15, 97—128.
- Menclová D., 1972: *České hrady*, Praha, I.
- Profous A., 1947: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, I. Praha.
- Profous A., 1951: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, III. Praha.
- Sedláček A., 1931: *Hrady, zámky a tvrze království českého* II., 2. vydání. Praha.
- Sedláček A., 1932: *Hrady, zámky a tvrze království českého* V. 2. vydání, Praha.

Zusammenfassung

Zum Beginn der Erscheinens von Mantelmauerburgen in Böhmen

In ihrer reinen Form gehört die Mantelmauerburg in Böhmen zu den seltenen Typen. Die Literatur nennt bisher nur Opárno (entstanden vor dem Jahr 1354) und Pořešín (das erstemal zum Jahr 1312 erwähnt). Zahlreiche Mantelmauerburgen findet man in Schlesien, vor allem aber in Mähren, wo sie D. Menclová als typisches Entwicklungsprodukt aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts ansieht. Diese Meinung wurde allgemein akzeptiert, die neuesten Ergebnisse P. Bolinas zeigen aber, daß man

bereits im Laufe der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts mit der Entstehung mancher mährischer Mantelmauerburgen rechnen kann. Seine Ansicht wird von zwei weiteren Vertretern dieses Typs in Böhmen unterstützt, die ebenfalls schon in zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts zu stellen sind. Die erste Burg ist Lanšperk, Bez. Ústí nad Orlicí, die in den schriftlichen Quellen das erstmalig zum Jahr 1285 genannt wird. Bei der Oberflächenbegehung im Jahr 1979 wurde eine Geländeskizze ihrer Lage angelegt (Abb. 1). Es handelte sich um eine trapezförmige Disposition mit einer hohen Mantelmauer, an die sich zwei gemauerte Palastgebäude schmiegen, die offenbar in der Burgsilhouette kaum zur Geltung kamen. Mit seinen eckigen Umrissen nähert sich Lanšperk Pořešín. Dagegen besitzt die zweite neu festgestellte, heute Pustohrad (K.—G. Doubrava, Bez. Jičín) genannte Burg eher ovale Umrisse (Abb. 2). Die kleine 18×26 m messende Burg umgab eine Mantelmauer, die die innere, aus Holz oder Fachwerk bestehende Umfassungsverbauung schützte. Die Umrisse dieser Burg überragte nur ein vierkantiges, turmartiges Bauwerk, das jünger sein konnte und das Tor enthalten mochte. Es ist das kleinste und sparsamste Beispiel dieses Burgtyps, über dessen Geschichte und Namen die Historie schweigt. Datieren läßt er sich bloß nach dem archäologischen Material (Abb. 3), und zwar in das Ende des 13. oder den Anfang des 14. Jahrhunderts. Die Tatsache, daß es gelungen ist, zwei weitere Vertreter des Mantelmauerburgtyps zu finden, ändert nichts an der Tatsache, daß es sich um eine in Böhmen seltene Burgdisposition gehandelt hat. Die Ermittlung ihrer genetischen Zusammenhänge bleibt kommenden Forschungen vorbehalten. Die bereits angedeutete stärkere Frequenz in Mähren ist sehr wahrscheinlich und die Ergebnisse aus Böhmen widersprechen ihr vorläufig nicht. In Mähren darf man noch weitere Überraschungen erwarten, denn unser Wissen über die dortigen Burgen erreicht nicht einmal das Niveau einer informativen Übersicht. Ein nicht zu vernachlässigender Beitrag ist schon heute die Tatsache, daß es gelungen ist, die Anfänge des Erscheinens solcher Burgtypen sowohl in Mähren als auch in Böhmen in das 13. Jahrhundert vorzuverlegen.

Texte zu den Abbildungen

Abb. 1. Burg Lanšperk, Bez. Ústí nad Orlicí. Geländeskizze ihrer Lage aus dem August 1979. Zeichnung des Autors.

Abb. 2. Burg Pustohrad, K.—G. Doubrava, Bez. Jičín. Lageplan der Burg nach A. Sedláček und Geländeskizze aus dem Jahr 1975 (15 Schritt = ca. 13,5 m), Zeichnung des Autors.

Abb. 3. Burg Pustohrad, K.—G. Doubrava, Bez. Jičín. Funde aus dem Jahr 1975. Typen der Topfränder (A), Stürzen oder Schüsseln (B) und des Topfdekors (C). Die Zahlen entsprechen jenen des einheitlichen Typenverzeichnisses, das der Autor bei der Beschreibung der mittelalterlichen Keramik verwendet. Im unteren Bildteil Fragmente von Stürzen oder glockenförmigen Schüsseln und Teil eines Topfes. Die Zahl links entspricht der Ordnungszahl des Fundberichtes in der AÚ ČSAV Praha. Zeichnung von J. Durdíková.

